

KUR'ÂN AÇISINDAN HAYVANLAR VE BİTKİLER

TURGAY, Nurettin
TÜRKİYE/TУРЦИЯ

ÖZET

Sulh ve barış anlamını ifâde eden İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân ve onun açıklaması durumunda bulunan sünnetin haber verdiği göre, önce toprak, ondan sonra bitkiler, ardından hayvanlar ve ondan sonra da insanlar yaratılmıştır.

İnsanların sağlıklı bir hayat sürdürmeleri, varlıklar arasında iki canlı sınıfı oluşturan bitkiler ve hayvanların varlığına bağlıdır. Onlar olmazsa, insanların hayat sürdürmeleri mümkün değildir. Bu nedenle, insanlara dünya ve ahiretin huzûr ve saadetinin yolunu gösteren Kur'ân'da, geniş bir şekilde hayvan ve bitkilere yer verilmiştir. Kur'ân'da, hayvanlar ve bitkiler, insan hayatının gıda, giyim, bilim, eğitim, ulaşım, tedavi ve benzeri safhaların tümünde gösterilmektedir. Kur'ân, hayvan ve bitkilerin bir kısmını ismen zikretmekte, ve insanlara olan yararlarına işarette bulunmaktadır. Ayrıca Kur'ân'da geçen kıssalarda hayvanlara yer verilmekte ve insanlara eğitim amaçlı çeşitli mesajlar verilmektedir.

Kur'ân, hayvan ve bitkilerin, insanların dünya hayatındaki yeri ve önemini haber verdiği gibi, ahiret hayatındaki cenneti süsleyeceklerini de bildirmektedir.

Ku'ân'a göre insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Diğer varlıkların tümü, insanların yararı için yaratılmış ve onların istifâdesine sunulmuştur. İnsan, bu varlıkları koruyup himaye etse ve onlardan yerine göre yararlınsa, yeryüzü cennete döner. Aksi taktirde, yeryüzü cehenneme döner ve bu dünyada hayat çekilmez olur. Onun için Kur'ân, hayvan ve bitkileri korumayı, insanlara şiddetle emretmektedir. Çünkü insanın, hayatının her safhasını süsleyen hayvan ve bitkileri korumaması, kucağında yaşadığı annesine kötülük yapması kadar korkunç bir davranıştır. Hayvan ve bitkileri korumadan, çevreyi korumak mümkün değildir. İnanan insanın görevi, mevcut hayvan ve bitkileri azaltmak değil, çoğaltmaktır.

Kur'ân, hayvan ve bitkileri, dolayısıyla çevreyi korumanın, dünya ve ahiretin huzur ve saadetinde önemli rol oynadığını haber vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, insan, hayvan, bitki, çevre.

ABSTRACT

According the Quran Animals and Plants

The Quran givs many information about animels and plants. İndeed the Raub Allah created he heavens and the earth in six days. He created the earth and after that the mountains, plants, animels and human being.

The human being benefits from animels and plants in meny way.

There are many animels names in the Quran. Some of them are spider (ankebut), cow (bakara), camel (bair), gnat, mosquito (baud), butterflay (ferâşe), elephant (fil), sheep (ganem), horse (hayl), donkey (hımar), lion (kasvere), dog (kelb), honeybee (nahl), ant (neml), fish (hut), bird (tayr), housefly (zubâb) and like them.

And there are many plants names in the Quran. Some of them are lentil (adese), vegetable (bakl), onion (basal), grass (nebat), fruit (fakihe), garlic (fum), ear (sünbül), grape (ineb), cumber (kıssa), date (nahl), tree (şecer), banana (talh), fig (tin), rose (verd), olive (zeytun) and like them.

Key Words: Quran, animals, plants, human being.

Giriş

Kainat, insanın yararına sunulmuş, onun emrine verilmiştir. Ku'ân'ın çeşitli ayetlerinde bu konu gündeme getirilmektedir: “*Yeryüzünü ayaklarınızın altına seren, O'dur. O hâlde onun üzerinde dolaşın ve O'nun size verdiği rızktan yişin!*”¹ Bu ve benzeri ayetlerde, yeryüzünün insanların ayaklarının altına serildiği haber verilmektedir. Bir de Kur'ân'da, güneş, ay, yıldızlar, gece ve gündüzün insanların hizmetine sunulduğu, insanların bunlardan yararlandığı ve çeşitli gıdalarla beslendiği anlatılmaktadır.² İşte insan, böyle bir tabiatın kucagında yaşamaktadır.

Çok çeşitli güzellikleriyle insanı kendisine sımsıkı bir şekilde bağlayan ve ona çeşitli duygular kazandıran kainat, tabiat ve çevre, her dil, kültür ve edebiyatta işlenmektedir. Ayrıca Kur'ân'da, çeşitli ayetlerde ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in çeşitli hadislerinde bildirildiğine göre, kainattaki

¹ el-Mülk 67/15. Ayrıca bkz. el-Hicr 15/20.

² en-Nahl 16/12, 13, 14.

tüm varlıklar, Allah'ı tesbih ederler.³ Bir ayette, “*O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur*”⁴ denmektedir. Müslüman edip, şair, düşünür ve tasavvufçular, tabii dünyadaki bütün yaratıkların Allah’a yönelik yaptıkları duaları işitir gibi, tabiatı severler. Nitekim İranlı şair Sa’di, bu konudaki duygularını şöyle dile getirmiştir:

“Ben, kainattan zevk alıyorum; zira kainat, neşvesini O’ndan alır.

Bütün dünyayı seviyorum; zira dünya O’na aittir.”

Yunus Emre de, akan nehirlerin sesinde Allah’ın güzel isimlerine bir yakarışı duyar gibi, şu beyti terennüm etmiştir:

“Şol cennetin ırmakları

Akar Allah deyu deyu

Çıkmış İslam bülbülleri

Öter Allah deyu deyu”⁵

İnsanın bu derece iç içe olduğu tabiatta, canlı olarak en çok bitkiler, sonra hayvanlar ve ondan sonra da insanlar bulunmaktadır. Zaten alimler, yeryüzündeki varlıklar arasında hareket eden ve gelişip büyüyenlerin, sadece hayvanlar ve bitkiler olduğunu anlatmaktadırlar. Onlara göre hayvanlar da uçanlar, yürüyenler, yerde sürünenler ve suda yüzenler olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. İnsanlar da, yürüyen hayvanlar sınıfından kabul edilmektedir.⁶ Bu nedenle, öneminden dolayı varlıklar arasında gelişip büyüyen, hareket eden iki sınıf varlık olan hayvanlar ve bitkiler üzerinde çalışmayı uygun gördük. İnsanlar, hem bitki hem de hayvanlardan yararlanarak, onlarla beslenerek yaşamaktadır. Hayvanlar da, bitkilerle beslenmektedirler. Bütün bunlardan daha fazla bulunan su ise, insan, hayvan ve bitkilerin tümünün ana kaynağıdır ve bütün bunlar, temiz hava ile yaşamaktadırlar. Havanın kirlenmesi, su, bitki, hayvan ve insanların tümünü etkiler. Su kirlenince, bitki, hayvan ve insanlar için, hayat çekilmez olur. Bununla beraber, bitkilerin de yok olması, hayvan ve insanların hayatının sonu olur. Buna göre insan hayatının güzel bir şekilde devam etmesi, saydığımız bu şeylerin dengesinin bozulmamasına ve tabii güzelliklerinin korunmasına bağlıdır. Buna göre insanın, içinde yer aldığı ve onsuz yaşama imkanı bulamadığı kainatı, doğayı ve çevreyi, her **türlü kirlilikten** koruması ve bu konuda son derece hassasiyet göstermesi

³ Ayetler için bkz. el-İsra 17/44; er-Rahman 55/6; el-Hac 22/18; en-Nahl 16/49; en-Nûr 24/41; el-Hadîd 57/1; er-Ra’d 13/15; el-Haşr 59/1; es-Sâf 61/1; el-Cumua 62/1; et-Teğâbûn 64/1. Hadisler için bkz. Müslim, Salat 215; Buhârî, Zebâih, 25; İbn Hanbel IV, 31; V, 415; Dârimî, II, 11.

⁴ el-İsra 17/44.

⁵ Bu tür örnekler için bkz. A. M. Secehimmel, *As Through a veil*, New York 1982, s. 150; M. Lins, *Sufi Poems – A Mediaeval Anthology*, Cumbridge 2004, s. 36.

⁶ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu’l-Hayavân*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, *Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî*, Beyrut tsz. I, 27.

gerekmektedir. Kirlilik, herhangi bir maddenin veya gücün, normal yerinin veya zamanının dışında yahut ta normalinden fazla kullanılmasıdır. Kirlilik, maddi ve manevi olmak üzere iki çeşittir. Maddi kirlilik, maddi bir şeyin, başka maddi bir şeye karışıp onu ifsat etmesi demektir. Örneğin suya, başka herhangi bir maddenin karışıp onun saf ve berraklığını bozması gibi. Manevi kirlilik ise, insanın fikir ve ruhunu bulandırıp bozan ve ona rahatsızlık veren stres gibi şeylerdir.⁷ Kirlilik, bir anlamda ıslahın zıddı olan ifsattır.

Bu çalışmamızda, insan hayatındaki önemine inandığımız ve her türlü kirlilikten korunmasızın zorunluluğunu kabul ettiğimiz tabiattan hayvan ve bitkileri ele alarak, onların çeşitli yönlerini ayetlerle anlatmaya çalışacağız. Kur'an'da, çeşitli yönlerden bitki ve hayvanlardan bahsedilmektedir. Özellikle hayvanlar, Kur'an kıssalarının pek çoğunda yer almaktadır. Kur'an kıssaları, Kur'an'ın üçte birini oluşturmaktadır. Kur'an kıssaları ile ilgili çalışmalar, başlangıcından bu yana tefsir çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an üzerinde yapılan çalışmaların hemen hemen tümünde, Kur'an kıssaları gündeme gelebilmektedir. Çünkü Kur'an kıssaları, Kur'an'ın hedeflediği bütün gayelerde rol oynamaktadır. Kur'an kıssaları, başta Hz. Muhammed (s.a.v.)'i teselli ederek onun azim ve iradesini bilemek, bunun yanında insanları düşündürerek onlara hayatın çeşitli alanları ile ilgili ders ve ibret vermeyi hedeflemektedir.⁸ Bu kıssaların, insanları düşündürerek onlara çeşitli alanlarla ilgili ders ve ibret vermeye yönelik mesajları, çok yönlü ve geniş kapsamlıdır. İnsan eğitiminin, bu gaye ve hedefler arasında önemli bir yeri vardır.⁹ Kur'an Kıssaları, insanın ruh ve fikir yapısının gelişip şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Haliyle Kur'an'ın çeşitli kıssalarında hayvanlara yer verildiği için, insanın dikkati bu alana çekilmekte ve bu vesileyle ona çeşitli mesajlar verilmek istenmektedir. Bu nedenle burada hayvanlarla ilgili vereceğimiz bilgilerin bir kısmı, Kur'an kıssalarında yer almaktadır.

İnsan hayatı için bu derece önemli olan tabiatın, diğer bir ifade ile çevrenin korunması, son derece önemli bir olaydır. Dolayısıyla 1900'lü yıllardan bu yana, dünyanın çeşitli yerlerinde doğayı koruma gereği hissedilmeye başlanmıştır. Bu nedenle çeşitli gönüllü çevre kuruluşları harekete geçmiştir.¹⁰

⁷ Muhammed Abdulkadir el-Fekî, el-Kur'ânü'l-Kerim ve Televvusu'l-Bie, Mektebetu'l-Menâri'l-İslâmiyye, Küveyt 1985, s. 10, 11, 14.

⁸ Muhammed Reşit Rıza, Tefsîru'l-Menâr, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 327 vd; M. Sait Şimşek, Kur'an Kıssalarına Giriş, Yöneliş, İstanbul 1993, s. 71.

⁹ Bkz. Seyyid Kutup, et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân, Kahire 1992, s. 144; Menna' el-Kattan, Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut 1990, s. 310; Muhammed Hamidu'llah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, trc. M. Sait Mutlu, Yağmur Yayınevi, Ankara 1991, s. 21 vd; İdris Şengül, Kur'an Kıssaları Üzerine, Işık Yayınları, İzmir 1994, s.312 vd.

¹⁰ Bkz. Ercan Başaran, "Türkiye ve Dünyadaki Başlıca Gönüllü Çevre Kuruluşları", Çevrecilik Eğitim Semi-

I. Kur'ân Açısından Hayvanlar

A. Hayvanların Yaratılışı

Kur'ân açısından hayvanlar hakkında genel bazı bilgileri vermeden önce, onların yaratılışı hakkında bilgi veren bazı ayetler üzerinde durmak istiyoruz. Allah, her şeyin yaratıcısıdır. O, insanı, yeryüzünde gezip dolaşmaya ve varlıkların yaratılışı hakkında düşünmeye davet etmektedir:

“(İnsanlara), “Yeryüzünde dolaşın ve O’nun yaratmaya nasıl başladığını görün!” de...”¹¹ İnsanı bu şekilde konu üzerinde düşünmeye davet eden Allah, gökleri ve yeri gerçek bir plan doğrultusunda yarattığını haber vermektedir;¹² ardından düşünen ve farklı bir yapıya sahip olan insanı yarattığını bildirmektedir¹³ ve ondan sonra da, “Allah, hayvanları da yaratmıştır”¹⁴ demek suretiyle, hayvanları da yarattığını bildirmektedir. Allah, sırasıyla göklerin, yerin, insanların ve hayvanların yaratılışını haber verdikten sonra, özellikle hayvanların, insanlara çok çeşitli faydaları sağladığını anlatmaktadır.¹⁵ Ayrıca Kur'ân'da bütün canlıların sudan yaratıldığı, kimilerinin karnı üzerinde sürüdüğü, kimilerinin iki ve kimilerinin de dört ayağı üzerinde yürüdüğü haber verilmektedir.¹⁶ Bu ayetlerden anlaşıldığı gibi Kur'ân, canlıların yaratılışının suya dayandığını haber vermektedir. Nitekim bazı alimlere göre, ayrı ayrı maddelerden yaratılmış olsalar bile melek, cin, insan, hayvan ve bitki gibi varlıkların tümünün yaratıldıkları maddelerin esası, suya dayanmaktadır.¹⁷ Ayrıca Kur'ân, tüm canlıların erkekli ve dişili olmak üzere çift yaratıldığını haber vermektedir.¹⁸

Bu günkü bilim de, tüm varlıkları oluşturan zerreciklerin, birbirlerini tamamlayan artı ve eksi moleküllerden oluştuğunu haber vermektedir. Bununla beraber Allah, özellikle insan ve hayvanların çift yaratıldığını isim zikrederek haber vermektedir:

“O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. O, sizin için, kendi türünüzden (erkek ve kadın olmak üzere) eşler, hayvan (türlerinden de) eşler yaratmıştır. O, bu şekilde çoğalmanızı sağlamıştır. O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, çok işiten, çok iyi görendir.”¹⁹

neri Notları, ÇEKÜD (Çevre ve Kültür Kuruluşları Dayanışma Derneği), 2002, s. 93-104.

¹¹ el-Ankebût 29/20.

¹² Bkz. en-Nahl 16/3.

¹³ Bkz. en-Nahl 16/4.

¹⁴ en-Nahl 16/5.

¹⁵ Bkz. en-Nahl 16/5-8.

¹⁶ el-Enbiya 21/30; en-Nür 24/45.

¹⁷ Ebû Abdullah el-Hakim en-Neysâbüfî, el-Müstedrek, Beyrut tsz., XVII, 18 vd.

¹⁸ ez-Zariyât 51/47-49.

¹⁹ eş-Şûrâ 42/11.

Yine Kur'ân'da, büyük ve küçük baş hayvanların renklerinin farklı farklı olduğu haber verilmektedir.²⁰ Kur'ân'da, dünya ile dağların yaratılışı iki ve diğer varlıkların yaratılışı ise dört günde gerçekleştiği haber verilmektedir ve insanlar bu konuda uyarılmakta, acizlikleri dile getirilmekte ve onların, Allah'ın azameti karşısında hiçbir güçlerinin olmadığı anlatılmaktadır:

“(Allah'ı inkar eden insanlara), “Siz mi yeri iki günde yaratanı inkar ediyor ve O'na eşler koşuyorsunuz? O, alemlerin Rabb'idir.O, yere sabit dağlar yerleştirmiş, orada bolluk ve bereketler yaratmış ve orada isteyenler için rızıkları dört günde takdir etmiştir.” de.”²¹

Kur'ân'ın başka bir yerinde Allah, kâinatı altı günde yani altı merhalede yarattığını şöyle haber vermektedir:

“Kuşkusuz Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde (evrede) yaratan, sonra da arşa kurulan Allah'tır. O, gündüzü, kendisini hızlı bir şekilde izleyen gece ile örter. Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş olarak (yaratan) da O'dur. Şunu hiçbir zaman aklınızdan çıkarmayınız ki, yaratmak da buyurmak da O'na aittir. Alemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir!”²²

İbrahim Hakkı (ö. 1195/1780), bu ayete yer verdikten sonra, dört madde olan ateş, hava, su ve toprağın karışıp kaynaşması neticesinde, sırasıyla madenler, bitkiler ve hayvanların oluşup meydana geldiğini anlatmaktadır. Topraktaki her türlü taş ve benzeri cisimler, ilk önce yaratılan madenleri oluşturmaktadırlar. İkinci sırada yaratılan bitkiler, her türlü ağaç ve yeşilliği kapsamaktadır. Üçüncü merhalede yaratılan hayvanlar ise, tüm hayvan türlerinden oluşur. İbrahim Hakkı, insanları da hayvanlar sınıfından kabul etmiştir.²³

Bilindiği gibi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadisleri, Kur'ân'ın açıklaması durumundadır.²⁴ Dolayısıyla zaman zaman, konu ile ilgili hadislere de baş vuruyuz. Hz. Muhammed (s.a.v.) de, diğer varlıklarla beraber hayvanların yaratılış safhaları hakkında, bu ayetlerin açıklaması niteliğinde şu bilgileri vermiştir: “Allah, toprağı Cumartesi, ondaki dağları Pazar, ot ve ağaçları Pazartesi, mekruhu (hoş karşılanmayan, sevilmeyen şeyleri) Salı, nuru Çarşamba, hayvanları Perşembe ve Adem'i de Cuma günü yarattı.”²⁵

²⁰ el-Fatır 35/27, 28.

²¹ Fussilet 41/9,10.

²² el-A'râf 7/54.

²³ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, sadeleştiren: Abdullah Aydın, Sarmaşık Yayınları, İstanbul tsz., s. 295 vd.

²⁴ Muhammed Huseyn ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn, Dâru'l-Erkâm, Beyrut tsz. I, 32 vd.

²⁵ Müslim, Münafikûn, 27; et-Taberî, Cami'u'l-Beyân, XII, 3; XXIV, 61; Alauddin Ali el-Muttaki b. Husamuddin el-Hindî (ö. 975/1567), Kenzu'l-Ummâl fi Sünneti'l-Akvâl ve'l-Efâl, nşr. Hasan Razuk, Halep 1971, XI, no: 15125.

Kitab-ı Mukaddese dayanan inanca göre de, evren altı günde yaratılmıştır.²⁶ Hz. Ali (ö. 40/661)'den nakledilen, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e aidiyeti bilinmeyen ve bu hadis için bir nevi açıklama niteliğinde olan bazı bilgiler de şöyledir: “Allah, dünyayı yedi zaman üzere yaratmıştır. Bunlardan her devir, miktarını Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği uzun bir süredir. İnsanın yaratılışından önce, dünya üzerinde altı devir geçmiştir. Adem'in yaratılışından kıyamete kadar olan süre ise, bir tek devirdir.”²⁷ Dolayısıyla bu zaman dilimleri, bizim bildiğimiz ve yaşadığımız günlerden ve zaman dilimlerinden farklıdır.

Allah, yarattığı varlıkları özellikle hayvanları insanların yararına sunmaktadır. Bu nedenle insanların, hayvanların yaratılışı ve var olmaları nedeniyle Allah'a şükretmeleri gerekmektedir.²⁸

Hayvanlar hakkında haber veren bir ayette, yeryüzünde yürüyen hayvanların ve havada uçan kuşların da birer ümmet oldukları haber verilmektedir:

*“Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, (onlar da) sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz, Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır.”*²⁹

İnsanlar, yeryüzünde yaşayan canlı bir sınıf oldukları gibi, hayvanlar da bu varlıklar arasında yaşayan canlı ve sosyal bir sınıftır. İster yeryüzünde yürüyen, ister havada uçan tüm hayvan gruplarını birer ümmet, yani sınıf ve topluluk olarak değerlendirmek gerekir. Bu ayette bildirildiği gibi Kur'an'da, detaylı olmasa da hemen hemen her konuya işaret edilmektedir.

Bu ayette geçen ümmet kelimesi, her tür hayvanın birer canlı türü, cinsi ve topluluğu olduğunu bildirmektedir.³⁰ Hz. Muhammed (s.a.v.) de, hayvan sınıflarının birer ümmet olduklarını haber vermiş ve bunlardan köpek³¹ ve karıncaların³² birer ümmet olduklarını ismen zikretmiştir.

Allah Kur'an'da, hayvanlara geniş bir yer verdiği, onların yaratılışını insanların yaratılışıyla beraber anlattığı ve onların da birer ümmet

²⁶ Bertrand Russel, Din ile Bilim, trc. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 36.

²⁷ el-Hindî, Kenzu'l-Ummâl, VI, 15215.

²⁸ Yâsîn 36/71-73.

²⁹ el-En'âm 6/38.

³⁰ Bkz. el-Hüseyn Muhammed er-Rağîb el-İsfahânî, el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an, Daru Kahraman, İstanbul 1986, s. 27; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, en-Nuketü ve'l-Uyûn, thk. es-Seyyid Abdulmaksûd b. Abdîrahîm, Muessesetu'l-Kutubi's-Sakafîyye, Beyrut 1992, II, 111.

³¹ Ebû Dâvûd, Edâhî, 22; Tirmizî, Sayd, 16, 17; Nesâî, Sayd, 10; İbn Mâce, Sayd, 2; Dârimî, Sayd, 3; İbn Hanbel, IV, 58; V, 54, 56, 57.

³² Müslim, Selâm, 148.

olduklarını haber verdiği gibi onların, insan hayatında önemli bir yere sahip olduklarına işaret etmekte ve isimlerine de büyük çapta yer vermektedir. Hatta Kur'ân'ın bazı surelerine, o surede geçen hayvanların ismi verilmiştir. Burada hayvanlarla ilgili bu hususları, ayetler çerçevesi dahilinde izah etmeye çalışacağız.

B. Hayvanların İnsan Hayatındaki Yeri ve Önemi

Hayvanlar, insanlığın başlangıcından bu yana, insan hayatının maddi ve manevi alanlarında önemli bir yer almaktadır. Öyle ki, çeşitli toplumlarda zaman zaman insanlara kendi dillerine göre hayvan isimleri bile verilmektedir. Örneğin, günümüzde çocuklara rahatlıkla aslan, doğan, kumru ve şahin gibi hayvan isimleri verilmektedir. Bu tür örnekler, başka çeşitli toplumların dil ve kültürlerinde de görülmektedir. Hayvanlar, sirk ve eğlence alanlarında da insan hayatına girmektedir. Bununla beraber insanlar, hayvanlardan çok yönlü istifade etmektedirler.

Hayvanlar, insanlar için gıda, taşıma aracı ve süs olmaktadır. Onlardan zekat verildiği ve kurban olarak kesildikleri için, insanların dini hayatlarında yer almaktadırlar. Ayrıca hayvanlar, insan hayatının ziraat ve ticaret alanlarında da önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

C. Etleri Yenen ve Yenmeyen Hayvanlar

İslam tarihinde, özellikle Kur'ân tefsiri alanında önemli bir yeri olan Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), “İslâm'dan önceki cahiliye döneminde, insanlar, bazı şeyleri yer ve bazı şeyleri de yemezlerdi. Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i peygamber olarak gönderdi, onun vasıtasıyla insanlara helal ve haram kıldığı şeyleri açıkladı. Allah'ın helâl kıldığı şeyler helâl ve harâm kıldığı şeyler de harâmdır” demiş ve el-En'âm sûresinin 145. ayetini okumuştur.³³ Bu ayette, konu hakkında şu bilgiler verilmektedir:

“De ki, “Bana vahiy edilenler arasında ölü (leş), akan kan, iğrenç bir şey olan domuz eti veya Allah'tan başkası adına kesildiği için murdar olan hayvandan başka yasak olan yasak olan hiçbir şey görmüyorum.” Bununla birlikte, kim istemeden ve ölçüyü kaçırmadan (bunlardan yemek) zorunda kalırsa, (bundan dolayı ona hiçbir günah terettüp etmez). Çünkü Allah, çok bağışlayan, çok müşfik olandır.”³⁴

Bu ayette ismen zikredilen leş, akan kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların eti haram olarak haber verilmekte ve bunların dışındaki şeylerin bu sınıfa girmediği, dolayısıyla helâl olduğu

³³ İbn Kesîr, et-Tefsîr, II, 184.

³⁴ el-En'âm 6/145.

anlatılmaktadır. İnsan, açlık nedeniyle hayati bir tehlikede bulunduğu zaman, ölçüyü kaçırmadan bu ayette haram olduğu bildirilen şeylerden de yiyebilir. Burada haram olduğu haber verilen etler ve zaruret halindeki mazeret, Kur’ân’ın başka ayetlerinde de aynı şekilde haber verilmektedir.³⁵

Bu ayetlerde haram olarak tanımlanan leş, akmış kan ve domuz eti, insan sağlığı için zararlı şeylerdir. Bunların yenilmesi, insansağlığına yararlı değil, zararlı olmaktadır. Normal halde insanlar, bu şeylerden tiksindirir ve midesi onları çekmez. Allah’tan başkası için kesilen hayvanın eti ise, bu şekilde zararlı ve tiksindirici değildir. Ancak inanç açısından ondan uzak durmak gerekmektedir. Çünkü Allah’tan başka herhangi bir kişi veya başka bir varlığı kutsamak, ona kutsallık kazandırıp onun için kurbanlar kesmek, insanı Allah inancından uzaklaştırmakta ve onu, putperestliğe doğru götürmektedir. Dolayısıyla Allah’tan başkası için kesilen hayvanların etleri de, kötü olarak değerlendirilmektedir. Kur’ân’ın başka bir yerinde, temiz ve yararlı şeyler helal, kötü ve zararlı şeyler de haram olarak haber verilmektedir:

*“O (peygamber), onlara iyiliği söyleyecek, onları kötülükten alıkoyacak, onlara temiz şeyleri helâl, kötü şeyleri ise harâm kılacak, ağırlıklarını kaldıracak ve onları, üzerlerindeki zincirlerden kurtaracaktır.”*³⁶

Bu ayette verilen ölçüye göre, temiz, yararlı ve insan iştahının çektiği, ilmi ölçülere göre besleyiciliği kanıtlanan şeyler helâl ve ilmi ölçülere göre zararlı olduğu tespit edilen, tiksindirici, iğrenç görülen şeyler de harâm olarak değerlendirilebilmektedir. Allah’ın helâl kıldığı şeylerden yemek ve cahiliye döneminde insanların yaptığı gibi O’nun bu konuda koyduğu ölçülerle oynamamak gerekir. Helâli haram ve harâmı helâl kabul etmek gibi bir gafletten şiddetle uzak durmak icap eder. Allah, bu noktada insanları şöyle uyarmaktadır:

*“Ey inananlar! Allah’ın size helâl kıldığı güzel ve temiz şeyleri harâm etmeyin, sınırı aşmayın. Çünkü Allah, sınırı aşanları sevmez. Allah’ın size verdiği rızklardan helâl ve temiz olarak yiyin ve inandığınız Allah’tan korkun!”*³⁷

Hz. Muhammed (s.a.v.), kendisine bazı şeylerin haram olup olmadığı sorulunca, “Helâl, Allah’ın, kendi kitabında helâl kıldıklarıdır. Harâm da O’nun, kendi kitabında harâm kıldıklarıdır. Hakkında bir şey söylemeyip

³⁵ el-Bakara 2/172, 173; el-Mâide 5/3.

³⁶ el-A’râf 7/157.

³⁷ el-Mâide 5/87, 88.

sustuğu şeyler de, affettiklerindedir (mubah kıldığı şeylerdir)” diye cevap vermiştir.³⁸

Hız. Muhammed (s.a.v.) başka bir hadiste de, “Azı dişi olan her yırtıcı hayvanın etininyenilmesi harâmıdır”³⁹ diyerek, yırtıcı hayvanların leş yedikleri, dolayısıyla etlerinin insan sağlığına zararlı olduğu ve insan için besleyici özelliğinin bulunmadığına dikkat çekmiştir.

İslâm hukukuna göre, ölüp ölmediği bilinmeyen bir hayvan boğazlandığında hareket ederse veya kesim anında kanı akarsa, eti yenir; aksi taktirde, kesilen o hayvan leş hükmünde olur ve eti yenmez.⁴⁰ Sürekli suda yaşayan balık türlerinin eti de İslâm hukuku açısından helaldir ve yenilmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

Çeşitli hayvanların, insan hayatında önemli bir yere sahip olduklarını anlatmaya çalıştık. Bunlardan bazılarının eti yenmekte ve gıda maddesi olarak insanlar için önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Eti yenmeyenlerin bir kısmı da, insanlar için yük taşımada, binmede, tarlalarda çift sürmede ve benzeri alanlarda kullanılmaktadırlar. İnsanlar, tarih boyunca hayvanlarla bu şekilde içli dışlı bulunmuşlardır ve bu hal, hep böyle devam etmektedir. Büyük yerleşim alanlarında sanayinin gelişmesi neticesinde hayvanlar kullanılsa da, kırsal alanlarda hayat, hayvanlarla devam etmektedir. Hayvanların insan hayatında bu derece önemli bir yere sahip olmaları nedeniyle, Kur’ân’da, çeşitli hayvanlardan çokça bahsedildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla burada, Kur’ân’da adı geçen hayvanlar hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

D. Kur’ân’da İsmi Geçen Hayvanlar ve Onlar Vasıtasıyla Verilmek İstenen Mesajlar

Hayvanlar, Kur’ân’da ismen zikredildikleri gibi, bazen en-na’m (kurbanlık hayvan)⁴¹, el-vuhûş (yaban hayatı yaşayan tüm canlılar)⁴², el-en’âm (koyun, keçi, deve ve sığır cinsi ehil hayvanlar; davar)⁴³, el-behîm (genel olarak hayvanlar)⁴⁴, el-işâr (gebe deve)⁴⁵, zibh (kurbanlık)⁴⁶ ve ed-

³⁸ Tirmizî, At’ime, 60.

³⁹ Müslim, Sayd, 15, 16; Ebû Dâvûd, At’ime, 32; Tirmizî, Sayd, 9, 11.

⁴⁰ Şihabuddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalanî, Bülûğu’l-Merâm, Mısır tsz. IV, 158 vd. Döndüren, “Eti Yenmen ve Yenmeyen Hayvanlar”, Şamil İslâm Ansiklopedisi, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990, II, 126.

⁴¹ el-Mâide 5/95.

⁴² et-Tekvîr 81/5.

⁴³ Alu İmrân 3/14; en-Nisa 4/119; el-Mâide 5/1; el-En’âm 6/ 136, 137, 138, 139, 142 vs... Bu kelime Kur’ân’da toplam 26 yerde geçmektedir.

⁴⁴ el-Mâide 5/1.

⁴⁵ et-Tekvîr 81/4.

⁴⁶ es-Saffât 37/107.

devâb⁴⁷ gibi isimlerle de anılmaktadırlar. Ayrıca Kur'ân'da hayvanlardan kinaye yolu ile de bahsedilmektedir. Örneğin Yûnus (a.s.)'dan "Zünnûn" diye bahsedilmesi gibi.⁴⁸ Bazen de Kur'ân'da, insan olarak hayvanlardan elde ettiğimiz gıda⁴⁹ bal⁵⁰ ve süt⁵¹ gibi şeyler yer almaktadır. Hayvanların Kur'ân'da ismen kaç defa zikredildiğini, alfabetik sıraya göre şöyle bir tespitte bulunmamız mümkündür:

Kur'ân'da alak (siyah-kırmızı renkli sülük) 6, ankebût (örümcek) 2, arda (bir tür kurtçuk) 1, bakara (inek) 9, baîr (deve)^{2,52} baûd (sivrisinek) 1, biğâl (katırlar) 1, cerâd (çekiş) 2, dabbetu'l-arz 1, dafadi' (kurbağalar) 1, ebâbîl 1, ferâşe (kelebek) 1, fil 1, ğanem (koyun) 3,⁵³ ğurâb (kara karga) 3, hayl (at) 5,⁵⁴ hımâr (eşek) 2,⁵⁵ hınzîr (domuz) 4,⁵⁶ hüdhüd (paşa veya ibibik kuşu) 1, kasvera (aslan) 1, kelb (köpek) 5, kırade (maymun) 3, kummal (bitler) 1, ma'z (keçi) 1, nahl (bal arısı) 1, neml (karınca) 3, selva (bıldırcın) 3, hût (balık) 4,⁵⁷ sü'bân (yılan) 2,⁵⁸ tayr (kuş) 19, zerr (küçük ve kırmızı karınca) 6, zi'b (kurt) 3 ve zubâb (kara sinek) 2 defa geçmektedir.⁵⁹

Bu isimler hakkında çeşitli yorumlarda bulunmak mümkündür. Burada belirttiğimiz gibi Kur'ân'da en çok koyun, keçi, deve ve sığır cinsi ehil hayvanlar için kullanılan en'âm kelimesi geçmektedir. Ondan sonra sırasıyla en çok kuş, deve, inek, at, balık, koyun, eşek, köpek ve domuz gelmektedir.

Burada adı geçen hayvanları evcil olanlar, yabani olanlar, balıklar, böcekler ve kuşlar diye gruplara da ayırtmamız mümkündür. Bu çalışmamızda adını kaydettiğimiz hayvanlardan bazıları hakkında özet de

⁴⁷ Fatır 35/28.

⁴⁸ Bkz. el-Enbiya 21/87.

⁴⁹ el-Kehf 18/62.

⁵⁰ Muhammed 47/15.

⁵¹ en-Nahl 16/66; Muhammed 47/15.

⁵² Ayrıca Kur'ân'da deve anlamında 2 defa cemel-cimâle, 1 defa bûdün, 1 defa dâmir, 1 defa işâr, 2 defa ibil, 7 defa nâke kelimeleri geçmektedir. Buna göre deve, Kur'ân'da 16 defa zikredilmektedir.

⁵³ Ayrıca Kur'ân'da koyun anlamında 4 defa na'ce ve 1 defa da da'n kelimeleri geçmektedir. Buna göre Kur'ân'da toplam 8 defa koyundan bahsedilmektedir.

⁵⁴ Ayrıca Kur'ân'da 1 defa adiyât ve bir defa da ciyâd kelimeleri at anlamında kullanılmaktadır. Böylece Kur'ân'da toplam 7 defa attan bahsedilmektedir.

⁵⁵ Kur'ân'da bununla beraber eşek anlamında 2 defa hamîr ve 1 defa da humur kelimeleri geçmektedir. Buna göre Kur'ân'da 5 defa eşekten bahsedilmektedir.

⁵⁶ Kur'ân'da, 1 defa da hınzîrin çoğulu olan henâzîr kelimesi geçmektedir.

⁵⁷ Ayrıca Kur'ân'da balık anlamında 1 defa da hût'un çoğulu hitân ve 1 defa da nûn geçmektedir. Buna göre Kur'ân'da 6 defa balıktan bahsedilmektedir.

⁵⁸ Kur'ân'da yılan anlamında bir defa hayye ve bir defa da cânn kelimeleri geçmektedir. Buna göre Kur'ân'da 4 defa yılanla bahsedilmektedir.

⁵⁹ Hayvanlarla ilgili bu sayılar için bkz. Muhammed Fuat Abdulkâfî, el-Mu'cemu'l-Mufehres lî Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1945, isimlerle ilgili maddeler. Ayrıca Ali Akpınar, bu isimlerden bazılarını eserinde grafikler halinde göstermiştir. Bkz. Ali Akpınar, Kur'ân Coğrafyası, Fecr Yayınevi, Ankara 2002, s. 54, 55.

olsa bilgi vermek istiyoruz. İsimleri, bazı Kur'ân surelerine isim olarak verilen bazı hayvanlar da vardır.

Bu sureler, Kur'ân'ın ikinci suresi olan el-Bakara, altıncı suresi olan el-En'âm, on altıncı suresi olan en-Nahl, yirmi yedinci suresi olan en-Neml, yirmi dokuzuncu suresi olan el-Ankebût, yüzüncü sûresi olan Âdiyât ve yüz beşinci suresi olan el-Fil sureleridir.

Kur'ân'da çeşitli hayvanların isimlerinin geçmesi ve bunlardan bazılarının Kur'ân sûrelerine isim olmasının pek çok hikmetleri vardır. İnsan olarak bize düşen, bunların üzerinde durarak çok sayıda ilmî gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışmaktır.

E. Hayvanlar ve Ahiret Hayatındaki Diriliş

Ahiret inancı, Kur'ân'ın son derece önem verdiği bir husustur. Kur'ân'da, ahiret hayatının çeşitli yönleri hakkında geniş bilgi verilmektedir. Bu arada, kısa hikaye niteliğinde geçmiş insan topluluklarından ve peygamberlerin hayatından dirilmeye örnek olabilecek bazı olaylar anlatılmaktadır. Bu olayların bazılarında hayvanlara önemli yer verilmektedir. Hayvanlar, sosyal hayatta insanlarla iç içe yaşayan varlıklardır. Öyle ki, ahiret hayatı ile ilgili bilgilerde bile, hayvanlar gündeme gelmektedir. Örneğin Kur'ân'da Bakara sûresinde,⁶⁰ Üzeyir (a.s.) ile ilgili olduğu söylene bir kıssada,⁶¹ İbrahim (a.s.) ile ilgili bir ayette⁶² ve Ashab-ı Kehf olayında⁶³ dirilme olayları anlatılmaktadır.

F. Hayvanları Koruma

İslâm dinine göre insanın, yalnız insan ve devletle olan ilişkilerini değil, aynı zamanda tabiat ve çevre ile olan ilişkilerini de düzeltmesi gerekmektedir. Bu nedenle insan, tabiatın, çevrenin korunmasından, özellikle hayvan ve bitkilerden sorumlu tutulmuştur. Allah, hangi alanda olursa olsun, yeryüzünde çıkarılan hiçbir bozgunculuğu sevmez. Bu tür bozgunculuklarla kainat düzenini ve tabiat dengesini bozmaya çalışanları tenkit etmektedir:

“İnsanlar içinde, dünya hayatına dair sözü hoşuna giden kimse vardır; o, insanların en yalancısı olduğu halde, (seni etkileyebilmek için) kalbinde olan (yalana)a Allah'ı tanık tutar. (Senden) ayrıldı mı, ülkede bozgunculuk çıkarmaya ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise, bozgunculuğu sevmez. Ona, “Allah'ın bilincinde ol!” denilince, gururu onu günaha sürükler. Böylesine cehennem yeter; ne kötü bir yataktır o!”⁶⁴

⁶⁰ el-Bakara 2/72, 73.

⁶¹ el-Bakara 2/259.

⁶² el-Bakara 2/260.

⁶³ el-Kehf 18/18.

⁶⁴ el-Bakara 2/204-206.

Bu ayette, tabiatın tüm dengelerinin korunmasının gereğine işaret edilmektedir. Haliyle hayvan ve bitkilerin korunması olayı, bu tabiat dengesinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Yine Kur’ân’a göre, Allah’ın koyduğu kâinât düzenini bozmaya çalışan, bu yolda hayvanlara eziyette bulunan, tabiatın güzelliğini altüst eden kişiler, Allah’a ortak koşanlarla beraber zikredilmekte ve bunların, şeytanın oyununa gelen sapıtmış kişiler olduğu anlatılmaktadır:

“Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Ama bunun dışında kalanı, dilediğine bağışlar. O hâlde kim Allah’a ortak koşacak olursa, (şunu çok iyi bilsin ki) o, doğru yoldan alabildiğince uzaklaşmış, sapıklığa batmıştır. İşte onlar; (Allah’a ortak koşanlar), O’nun dışında, ancak cansız birtakım putları çağırmakta ve (aslında böylece de) sadece Allah’ın lanetlemiş olduğu isyankar şeytani çağırılmış olmaktadırlar. O (şeytan Allah’a şöyle) demişti: “Ant olsun ki ben, kullarından belli bir pay alacağım. Onları saptıracağım, umutlandıracağım. Onlara, hayvanların kulaklarını yarmalarını, Allah’ın yaratma (düzenini) değiştirmelerini fısıldayacağım.” O halde kim, Allah dışında şeytani dost edinecek olursa, (şunu çok iyi bilsin ki) o, apaçık bir ziyadadır. Şeytan onlara vaatte bulunur ve onları umutlandırır. Ama şeytanın onlara vaat ettikleri, aldatmacadan başka bir şey değildir. Çünkü onlar; varacakları yer cehennem olacak olanlardır ve oradan da (asla) kaçıp kurtulma imkanı bulamayacaklardır.”⁶⁵

Bu ayetlerde, şeytanın bazı insanları aldatıp yoldan çıkaracağı haber verilmektedir. Yoldan çıkıp sapıtan bu insanlar, çeşitli kötülükleri yapmakla beraber, hayvanların kulaklarını yaracaklar ve Allah’ın yaratma düzenini değiştirmeye çalışacaklar. Hayvanların kulaklarını yarmak, onlara eziyet olup onları çirkinleştirmektir. Allah, bunu yasaklamaktadır. Tevhit inancını bozmak, Allah’ın yaratma düzenini manevi yönden değiştirmek olduğu gibi, canlıların tabî ve fizikî yapılarını bozmak da, Allah’ın yaratma düzenini değiştirmek demektir. Bu kavram, geniş kapsamlı olup çok yönlü yorumlanabilmektedir. Bu, canlıları iğdiş etmek olarak yorumlanabilir. İster insan olsun ister hayvan olsun, canlıyı iğdiş etmek caiz değildir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) de, insanları ve hayvanları iğdiş etmekten men etmiştir.⁶⁶ Onları iğdiş etmek, nesillerinin kesilmesi demektir ve böyle bir uygulama, Allah’ın yaratmasına aykırı bulunmaktadır.

Allah’ın yaratma düzenini değiştirmek, cinsiyet değiştirme olarak da yorumlanabilmektedir. Kadının erkeklik taslaması veya erkeğin çeşitli ameliyatlara kendini kadınlaştırmaya çalışması, Allah’ın yaratmasına

⁶⁵ en-Nisâ 4/116-121.

⁶⁶ İbn Hanbel, II, 24.

bir nevi isyan etmek olup muhalefet etmektir. Ayrıca insan veya hayvan kopyalama olayı da, aynı şekilde Allah'ın yaratma düzenini değiştirmek olarak yorumlamak mümkündür. Çünkü bu tür davranışlar, beraberinde pek çok problemi de getirmektedir. Bu tür olayların gelişmesi, aile mefhumunu, neslin kutsallığını altüst edebilir.

Allah'ın şefkat ve merhameti, her şeyin üzerindedir. O, insanlara merhametiyle muamele ettiği gibi, hayvanlara da merhamet etmektedir. Yeryüzünde ve gökyüzünde bulunan tüm varlıklar Allah'ındır, O'nun himayesi altındadır ve O, hepsine merhametiyle muamele eder. Kur'ân'da bu husus, şu bilgilerle dile getirilmektedir:

*“De ki, “Şu göklerde ve yerde olanlar kimindir?” “Merhamet etmeyi kendine ilke edinen Allah'ındır” de. Ant olsun ki O, sizi, geleceği hakkında hiçbir kuşku bulunmayan kıyâmet gününde bir araya getirecektir. Ancak, kendilerini boş yere harcayıp ziyan edenlere gelince, onlar, inanmayacaklardır.”*⁶⁷

Hz. Muhammed (s.a.v.) de, Allah'ın rahmeti hakkında şu açıklamada bulunmuştur: “Allah, yaratmayı bitirince, ‘Rahmetim, gazabımı geçti!’ diye yazdı.”⁶⁸ Allah, cehennemi yedi kapılı yaratırken,⁶⁹ rahmetinin eseri olarak cenneti sekiz kapılı yaratmıştır.⁷⁰

Allah'ın bu sonsuz rahmeti, insanlara, hayvanlara ve diğer tüm canlılara yöneliktir. O, insanlara merhametiyle muamele ettiği gibi, hayvanlara da merhametiyle muamele etmektedir. Dolayısıyla O, hem hayvanların hem de bitkilerin korunmasını istemektedir. Gereksiz yere herhangi bir şeyi telef etmek, Allah'ın rızasına uygun düşmemektedir.

Kur'ân'ın açıklaması durumunda bulunan hadislerde de hayvan ve bitkilerin korunmasına ağırlık verilmiştir. Burada hayvanların korunmasını işlediğimiz için, konu ile ilgili bazı hadislere yer vermek istiyoruz:

“Kim haklı bir sebebe dayanmadan bir serçeyi, hatta ondan daha küçük bir canlıyı öldürürse, o canlı kıyâmet günü davasını Allah'a götürür ve, “Ey Rabb'im! Falan kimse beni, bir fayda olmaksızın öldürdü,” der.”⁷¹

Rivâyet edildiğine göre Hz. Muhammed (s.a.v.), bir yuvadan aldığı yavruları torbasına doldurarak şehre getiren birine, onları derhal analarının

⁶⁷ el-En'âm 6/12.

⁶⁸ Buharî, Tevhit, 15, 22, 28, 55; Müslim, Tevbe, 14, 15, 16; İbn Mâce, Zühd, 35; İbn Hanbel, II, 242, 258.

⁶⁹ el-Hicr 15/44.

⁷⁰ Müslim, İmân, 46; İbn Mâce, Tahâret, 57, 60; Cenâiz, 57; Nesâi, Tahâret, 108; Dârimî, Mukaddime, 19; İbn Hanbel, IV, 14.

⁷¹ Nesâi, Sayd, 34; Dahaya, 42; İbn Hanbel, III, 166; es-San'ânî, el-Musannaf, IV, 450.

yanına, aldığı yuvaya iade etmesi uyarısında bulunmuştur.⁷²

Hız. Muhammed (s.a.v.), çeşitli hizmetlerde kullanılan hayvanlara, insanlar gibi dinlenme hakkını temin etmiştir. Onun direktifleri üzerine, yolculuk esnasında yapılan dinlenmelerde önce hayvanların ihtiyaç ve istirahatları temin edilmiştir. Enes b. Malik, bu konuda şu bilgileri vermektedir: “Biz bir konaklama yerine geldiğimizde, hayvanların yüklerini çözmeden (onları istirahata terk etmeden) namaza başlamazdık.”⁷³

Hız. Muhammed (s.a.v.), bir kediyi bağliyerek onu aç ve susuz bırakıp ölüme terk eden bir kadının cehennemi hakkettiğini bildirmiş⁷⁴ ve herhangi bir hayvanı bir yere hapsederek veya bağliyerek onu silahla vurmaya da yasaklamıştır.⁷⁵ Böylece o, hayvanlara yapılan işkence ve eziyetin her çeşidini men etmiştir.

Bir seferinde Hız. Muhammed (s.a.v.), susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeği hayata döndüren bir günahkarın cenneti kazandığını haber vermiştir. Kendisini dinleyenler arasında bulunanlardan biri, “Hayvanlara yaptığımız iyiliklerden sevap mı alacağız?” diye sorunca, o, şu cevabı vermiştir: “Her yaş ciğeri olana (ruh taşıyan canlıya) yapılan iyilikte sevap vardır.”⁷⁶

Hız. Muhammed (s.a.v.), Medine il çevresinin belli bir kesiminde her tür avcılığı yasaklayarak bu kesimin hayvan ve bitki varlığını kesin korumaya almış ve Mekke’yi fethettikten sonra, aynı uygulamayı orada da başlatmıştır.⁷⁷ Hız. Muhammed (s.a.v.)’in bu uygulaması, onun hayvan, bitki ve genel olarak tabiatı ne derece korumaya önem verdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yine Hız. Muhammed (s.a.v.), çeşitli hadislerinde köpeklere, bu vesileyle hayvanlara iyilikte bulunmanın ve onları korumanın sevap ve önemine işaret etmiştir:

“Kötü yollu bir kadın, susuzluktan neredeyse ölecek olan bir köpeğin, bir kuyunun başında dolanıp durduğunu gördü. Ayakkabısını çıkarıp örtüsünü organ yaparak ona bağladı. Onunla kuyudan su çıkarıp köpeği suladı. Allah, bu yüzden kendisini affetti.”⁷⁸

⁷² Ebû Dâvûd, Cenâiz, 1.

⁷³ Ebû Dâvûd, Cihâd, 48.

⁷⁴ Buhârî, Bed’ü’l-Halk, 16; Müslim, Birr, 135.

⁷⁵ Buhârî, Zebâih, 25; Müslim, Sayd, 58.

⁷⁶ Buhârî, Bed’ü’l-Halk, 17, Edeb, 27.

⁷⁷ Yakup b. İbrâhim Ebû Yûsuf, Kitâbü’l-Harac, Kahire 1976, s. 112; Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, el-Mu’cemu’l-Kebîr, nşr. Hamdi Abdulmecid es-Selefi, Bağdat 1979, XI, 335.

⁷⁸ Müslim, Selm, 41.

Hız. Muhammed (s.a.v.), başka bir hadiste de bu hususta şöyle buyurmuş: “Yolda yürümekte olan susamış bir adam, yol üstünde gördüğü bir kuyuya inip su içti. Adam çıktığında, susuzluktan soluyan bir köpek gördü, kendi kendine, “Bana ulaşan susuzluk, buna da ulaşmıştır” deyip kuyuya indi, ayakkabısını çıkarıp su doldurdu, ayakkabıyı ağzı ile tutarak yukarı çıktı ve onunla köpeği suladı. Allah, ona teşekkür edip onu bağışladı.” Hız. Muhammed (s.a.v.) bunu söylerken orada hazır olanlardan biri, “Ya Rasûlallah! Bu hayvanlara yaptığımız iyilikten dolayı bize sevap verilir mi?” diye sormuş ve Hız. Muhammed (s.a.v.) onun bu sorusuna şu cevabı vermiştir: “Her canlı ciğer sahibine yapılan iyilikten dolayı, yapan kişiye sevap vardır.”⁷⁹

Önemi nedeniyle fıkıh kitaplarında avlanma bölümlerine geniş yer verilmiştir. Hız. Muhammed (s.a.v.)’in hadislerini toplayan hadis kaynaklarında da aynı şekilde konu ile ilgili rivâyetler, özel başlıklar altında toplanmıştır. Yine hadis kaynaklarında, Hız. Muhammed (s.a.v.)’in tabiat ve canlıların hukuku ile ilgili açıklamalarının, hadis kaynaklarının edep, ilim ve yüksek ahlak anlamına gelen “el-Birr” başlığı altında bir araya getirildiğini görmekteyiz. Özellikle Buhârîde, hayvanlarla ilgili bazı bilgiler, “Bed’ü’l-Halk : Yaratılışın başlangıcı” başlığı ile tanıtılmaktadır.

Rahmetli Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1391/1971), “Hayvanatı Ehliyye Nafakaları” başlığı ile, İslam hukukunda hayvanları korumaya ve onların hakkına verilen önem hakkında geniş bilgi vermektedir. Onun bu konuda verdiği bilgileri, özet halinde vermek istiyoruz:

“Genellikle İslâm hukukçularına göre, hayvan sahiplerin, etleri yenilen cinsten olsun veya yenilmeyen cinsten olsun, sahip oldukları hayvanların nafakalarını temin etmeye mecburdurlar. Ancak bu hukukçuların konu ile ilgili görüşlerine göre, hayvan sahiplerine bazı seçenekler tanınmalıdır. Sahip oldukları hayvanlarının nafakasını temine yanaşmayan kişiler, etleri yenilen türden olan hayvanlarını mülkünden çıkarma, kiraya verme ya da kesme şıklarından birini tercihe mecbur edilecekler. Etleri yenilmeyen türden olan hayvanlarını ise, mülkünden çıkarma yahut kiraya verme zorunda bırakılacaklar. Şafîî ve Hanbelî mezheplerini benimseyen hukukçulara göre, hayvanların bu yollardan biriyle nafakaları temin edilemez ve etleri yenilenlerin kesimi uygun ve mümkün görülmezse, onların nafakaları, sahipleri adına borç olarak devlet hazinesinden karşılanacaktır. Hatta Şafîî mezhebine mensup olan alimlere göre, böyle bir durumda olan hayvan sahibi, sahip olduğu hayvanlarının nafakasını temin etmekten

⁷⁹ Müslim, Selâm, 41.

aciz olacak kadar yoksul ise, onun hayvanlarının ihtiyaçları, hazineden karşılıksız olarak karşılanacaktır. İnsanların, malları üzerindeki tasarruf hürriyetini en ön planda tutan meşhur hukukçu İmamı Azâm Ebû Hanife (ö. 150/767), hakime, hayvan sahiplerini hayvanlarının nafakasını temin etme hususunda sadece uyarma yetkisini verirken, onun talebelerinden ve Hârûn Reşit (ö. 194/809) devrinde kadı'l-Kudât (kadıların başı) olarak görev yapan Ebû Yûsuf (ö. 182/798), hayvan sahiplerini, onların nafakalarını temine veya onları satmaya mahkemece mecbur tutmaktadır. Irak'ta ortaya çıktıktan sonra bir ara Endülüs'te yayılan ve orada uygulama alanı bulan Zahiriye mezhebini benimseyen alimlerin görüşleri de, bu konuda Ebû Yûsuf'un görüşünden farklı olmamakta ve onun görüşü ile aynı istikamette bulunmaktadır. Bu mezhebi benimseyen alimlere göre de herkes hayvanının nafakasını temine veya onu yaşayabileceği bir meraya salmaya mecburdur. Yine onların ileri sürdükleri görüşlere göre, bu ilkelere uymaktan kaçınan kişilerin hayvanları, hakim tarafından sahipleri adına satılacaktır. Bu mezhebin ünlü hukukçusu İbn Hazm (ö. 456/1063)'a göre, hayvanı, yaşama ve gelişmesini sağlayan şeylerden mahrum bırakan kişiye kanunen müdahale edilir. Söz konusu mezhebe mensup olan alimler, bu görüşlerini Kur'ân'a dayandırmaktadırlar. Onların bu konuda delil olarak ileri sürdükleri ayetlerde, inançsız ve kötü niyetli olup da idareyi ele geçiren ve ülkeye hakim olan güçlerin, ülke ziraat ve hayvancılığını ve bir diğer anlayışa göre de ülkenin genç nesillerini tahribe yönelecekleri uyarısı yer almaktadır:

“İnsanlar içinde, dünya hayatına dair sözü hoşuna giden kimse vardır; o, insanların en yalancısı olduğu halde, (seni etkileyebilmek için) kalbinde olan (yalana) Allah'ı tanık tutar. (Senden) ayrıldı mı, ülkede bozgunculuk çıkarmaya ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise, bozgunculuğu sevmez. Ona, “Allah'ın bilincinde ol!” denilince, gururu onu günaha sürükler. Böylesine cehennem yeter; ne kötü bir yataktır o!”⁸⁰

Bütün bunlara ilave olarak çeşitli mezheplerden İslâm hukukçuları, sağlam hayvanların, yavrularına zarar verecek ölçüde sağılmamalarını ve kovanlardan bal alırken, arılara yeter miktarda yiyecek bırakılmasını gerekli görmekte-dirler ve bu tür ilkelere muhalefet etmeyi, dini açıdan mekruh, yani istenmeyen bir tutum, bir davranış olarak kabul etmektedirler. Yine onlar, hayvanlara güçlerini aşacak şekilde ağır yük yüklemeyi yahut onları çok yorucu yürüyüşlere zorlanmayı ve genel olarak hayvanlara eziyet olan her türlü muameleyi hayvan haklarına aykırı görürler ve bu tür davranışların, İslâm dininde istenmeyen şeyler olduğunu vurgularlar.⁸¹

⁸⁰ el-Bakara 2/204-206.

⁸¹ Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yayinevi, İstanbul 1976, II, 511 vd.

Hekimler başı Sinan b. Sabit'in, Müslüman olmayan insanlara sağlık hizmetlerini götürmelerinin görevleri arasında olup olmadığını bir yazıyla sorması üzerine, zamanın ünlü Abbâsî veziri Ali b. İsa, hekimler başına ilgi çekici bir talimat göndermiştir. O, bu talimatında, gezici sağlık görevlilerinin din farkı gözetmeden insanları tedavi etmelerini istemiş ve bu hakkın, insanlardan sonra da hayvanlara geçtiğini bildirmiştir.⁸²

İslam dinine göre, canlı olan herhangi bir insana veya başka bir varlığa eziyette bulunmak, ona acı ve ızdırap verip onu rahatsız etmek, caiz değildir. Bu istikamette yapılan zulüm, haksızlık ve verilen acı, karşılıksız kalmayacaktır. Bu tür davranışların karşılığı olan ceza, dünya hayatında hukuk yolu ile uygulanmaktadır. Aksi takdirde, bu ceza ahiret hayatında verilecektir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hususta şu açıklamada bulunmuştur:

“Şu bir gerçektir ki, öteki hayatta hak sahiplerine bütün haklarını ödeyeceksiniz. Hatta boynuzsuz koyun, kendisine vuran boynuzlu koyundan kısas yoluyla hakkını alacaktır.”⁸³

Hz. Muhammed (s.a.v.) bunu söylerken, insanlara sesleniyordu ve bu açıklamalarıyla onlara mesajlar veriyordu. Onun bu açıklamalarına göre işlene hiçbir zulüm, karşılıksız kalmayacaktır; sahip olduğu maddi veya manevi gücü kullanarak başkalarını inciten, onların hakkını çiğneyerek şu veya bu şekilde onları rahatsız eden kişiler, mutlaka yaptıklarının cezasını göreceklerdir. Bu haksızlığa uğrayanlar, hayvanlar bile olsa, onların hakkı yerde kalmayacaktır.

Bir rivâyete göre Hz. Muhammed (s.a.), dağlamak suretiyle yüzüne damga vurulmuş bir eşeği görünce, “Allah bunu dağlayana lanet etsin!”⁸⁴ diye buyurmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman'ın, Şeyhu'l-İslâm Zenbilli Ali Cemali Efendiye şöyle bir soru gönderdiği kaydedilir:

Dirahtı (ağacı) sarınca karınca,

Vebal var mıdır karıncayı kırınca?

Zenbilli, Kanuni'nin sorusuna aynı estetik boyutta cevap verir:

Yarın Hakkın huzuruna varınca,

⁸² Vezir Cemaluddin Ebû'l-Hasan el-Kıftî, İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ, Kahire 1908, s. 132.

⁸³ Müslim, Birr, 60; İbn Hanbel, II, 235.

⁸⁴ Müslim, Libâs, 29.

Süleyman'dan hakkın alır karınca.⁸⁵

Hız. Ali (ö. 40/661), “Bütün dünyayı bana verseler ve buna karşılık bir karıncacığın ağzındaki taneyi almamı isteseler, bu zulmü yapamam” demiştir. Hız. Ali'nin bu sözünden etkilenen Firdevsî (ö.), Farsça şu şiiri yazmıştır:

“Meyzâr mûrî ke dâne-keş est
Ke cân dâred o cân-i şîrîn hoş est.”⁸⁶

Bu şiirin Türkçe anlamı şöyledir: Tane çeken bir karıncayı bile incitme. Çünkü onunda canı vardır ve tatlı can, hoştur!

Hüseyin Hatemi de Hız. Ali'nin, “Karınlarınızı hayvanlar mezarlığı kılmayınız!” dediğini kaydetmiştir.⁸⁷ Hız. Ali'nin bu sözü, et yemede ifrata gitmemenin gerektiğini ifâde etmektedir. Günümüzde de bazı hukukçular, hayvan haklarının korunması üzerinde durmakta ve hayvanların, yaşama hakkı ile sınırlı olsa bile, bağımsız hak ehliyetine sahip olmalarının gerektiğini savunmaktadırlar.⁸⁸ Bu hukukçulara göre, “Bütün hayvanlar eşit doğar ve bu kanun hükümleri çerçevesinde yaşama hakkına sahiptirler!”⁸⁹ Paris'te 15 Ekim 1978'de UNESCO Evi'nde resmen ilan olunan “Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi”nin başlangıcında şu bilgilere yer verilmektedir:

“Bütün hayvanların haklara sahip olduğu,

Bu hakların tanınmamasının ve hor görülmesinin, insanların doğaya karşı ve hayvanlara karşı suç işlemelerine yol açtığı ve açmakta olduğu,

İnsan türü tarafından öbür hayvan türlerinin de var olma hakkının tanınmamasının, dünyadaki türlerin birlikte var olup bir arada, yan yana yaşamasının temelini oluşturduğu,

Soykırımların (katliamların) insanlar tarafından işlendiği ve işlenmek tehlikesi olduğu,

İnsanların, hayvanlara saygı gösterirlerse, birbirlerine de saygı gösterecekleri,

Hayvanları gözetme, anlama, saygı gösterme ve sevmeye eğitiminin daha çocukluk çağından başlayarak verilmesi gerektiği gerekçesiyle aşağıdaki ilkeler ilan olunur:”

⁸⁵ Ali Osman Ateş, İslâm ve Doğanın Korunması, DOHAYKO, Adana 2004, s. 6.

⁸⁶ İsmet Sungurbey, Hayvan Hakları, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 1993, s. 195

⁸⁷ Sungurbey, Hayvan Hakları, s. 195.

⁸⁸ Hüseyin Hatemi, Gerçek Kişiler Hukuku, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2005, s. 29.

⁸⁹ Hans Hattenhauer, Grundbegriffe des Bürgerlichen Rechts, Beck-München 1982, XI, 56 vd.

Bu girişten sonra on dört maddeye yer verilmiş ve bu maddelerden bazıları da, şıklar halinde sıralanmıştır. Burada bütün hayvanların eşit doğdukları, var olma ve saygı görme hakkına sahip buldukları belirtilmiş, konu, ciddi ve kapsamlı bir şekilde işlenmiştir.

Hüseyin Hâtemî, “Hayvanların etlerinden yararlanmamıza izin verilmesi, bu konuda canavarca davranmamıza izin verilmesi demek değildir. Domuz gibi, etlerinden yararlanmamıza izin verilmeyen hayvanlardan da nefret etmemize ve bu gibi hayvanlara zulmetmemize asla cevaz yoktur. Allah’ın her yarattığı, bir hikmet ile yaratılmıştır. Domuzun eti, elbette yenmez. Ancak bu hayvancağızın da çevre temizliğini sağlama, bazı organik atıkları ortadan kaldırma gibi bir görevi vardır. Kedi veya köpek eti de yemiyoruz. Ancak, bu hayvanlardan nefret ediyor muyuz? Hiçbir hayvan hususunda zulme izin verilmemiştir. Allah, zulmü sevmez”⁹⁰ diyerek, tüm hayvanlara müşfik davranmamızın ve onlara zulmetmemizin gerektiğini anlatmıştır.

II. Kur’ân Açısından Bitkiler

A. Bitkilerin Yaratılışı

Yukarıda hayvanların yaratılışı hakkında bilgi verdik. Aynı şekilde çeşitli ayetlerde bitkilerin yaratılışı ile ilgili olarak da çeşitli bilgiler verilmektedir. İbrahim Hakkı (ö. 1195/1780), tabiatı meydana getiren karışımların yaratılışı üzerinde dururken,⁹¹

Kur’ân’da bitkilerden, onların isimlerinden ve onların yaratılışlarından bahseden ayetlerde, aslında onları yaratan Allah’ın varlığı, birliği, sanat ve kudretindeki azameti anlatılmakta ve buna işaret edilmektedir. Bu ayetlerde, insanlara bu istikamette mesajlar verilmek istenmektedir. İbrahim Hakkının dediği gibi, bitkiler kendi lisanlarıyla bize bunu haykırmaktadır:

“Bitkiler, hepsi bu toprakta biter

Birdir ve Allah’ın ortağı yok hiç der.”⁹²

B. Bitkilerin İnsan Hayatındaki Yeri ve Önemi

Her şeyden önce bitkiler, insanlar için hayat kaynağıdır. İnsan hayatının her safhasında bitkileri ve onların izlerini görmekteyiz.

Bitkiler, insanlar için gıda ve tedavi malzemesi olarak kullanıldığı gibi, sosyal hayatın her safhasında insanların kendilerinden yararlandığı maddelerdir. Bitkilerden zekat ve sadaka verildiği için, insanların dini hayatlarında da önemli bir yer almaktadır.

⁹⁰ Sungurbey, Hayvan Hakları, s. 198.

⁹¹ el-A’râf 7/54; en-Naziât 79/29-33.

⁹² İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 305.

C. Kur'ân'da Yer Alan Bitkiler ve Yararları

Kur'ân'da çeşitli hayvanların ismi geçtiği gibi, pek çok bitkinin ismi de yer almaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde, bu bitkilerin isimlerini alfabetik sıraya gör ve Kur'ân'da kaç defa yer aldığını şöyle sıralaya çalışacağız:

Kur'ân'da adese (mercimek) 1, bakl (sebze) 1, basal (soğan) 1, dari' (kötü kokulu bir cehennem dikenini) 1, ebb (yonca, çayır ve her türlü ot) 1, esl (acı ılgın ağacı) 1, nebât (ot, bitki) 9, necm (ot) 1, mera (ot, yeşillik, çayır, mera) 2, hadr (yeşillik) 1, fakihe, fevâhih (meyve) 14, semer, semera, semerât (meyve) 22, kutuf (cennet meyvesi) 2, fûm (sarımsak) 1, habbe (tane, hububat) 12, sünbül, senâbîl, sünbülât (başak) 5, zer', zürû' (ekin) 14, asf (ekin) 2, hamt (dikensiz ağaç, erak, ılgın ağacı, meyvesi buruk bir ağaç) 1, hardâl 2, ineb, a'nâb (üzüm) 11, kâfûr (kokulu kâfûr ağacı) 1, kıssâ (salatalık, acur) 1, nahl, nahîl, nahle (hurma, hurma ağacı) 20, lîne (hurma ağacı) 1, rutab (taze yaş hurma) 1, reyhan (kokulu fesleğen otu, reyhan) 2, rummân (nar) 3, sidr (Dikenli Arabistan kirazı) 2, şecer, şecera (ağaç) 26, talh (muz) 1, tîn (incir) 1, verak, veraka (yaprak) 3, verde (gül) 1, yaktîn (kabak) 1, zakkûm (acı bir cehennem bitkisi) 3, zencebîl (bir tür baharat bitkisi, zencefil) 1 ve zeytûn (zeytin) 6 defa geçmektedir.⁹³ Aslında bu bitkilerin çoğu, insanlar için pek çok hastalığa karşı ilaç konumunda bulunmaktadırlar. Bize düşen, bunları araştırıp yararlı sonuçlara varmaya çalışmaktır.

D. Bitkiler ve Ahiret Hayatındaki Diriliş

İnsan hayatının kaynağı olan bitkiler, Kur'ân'da, insan inancı ile ilgili alanlarda da kullanılmaktadır. Yukarıda hayvanlar ve ahiret hayatındaki diriliş hakkında bilgi veren ayetler üzerinde durup konu ile ilgili kısa açıklamalarda bulunduğumuz gibi, burada da ahiret hayatındaki diriliş için örnek olarak gösterilen bitkilerden bahseden ayetlerden bazıları hakkında kısa bilgi vermeye çalışacağız:

“(İnsanlara duyduğu yoğun) sevgisinin bir müjdesi olarak (onlara) rüzgarları gönderen, O'dur. Yağmur yüklü bulutları yüklediklerinde, Biz, onları çorak bir bölgeye göndeririz. (Orada) yağmuru yağdırır ve yağmur suyu ile her türlü ürünü çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Bu benzetmeyi size, ibret almanız için veriyoruz.”⁹⁴

⁹³ Bitkilerle ilgili bu sayılar için bkz. Abdulkakî, el-Mu'cemu'l-Mufehres lî Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, bu isimlerle ilgili maddeler. Ayrıca Ali Akpınar, hayvan isimlerinde olduğu gibi, bu isimleri de eserinde grafikler halinde göstermiştir.Bkz. Akpınar, Kur'ân Coğrafyası, s. 48, 49.

⁹⁴ el-A'raf 7/57. Ayrıca bkz. Fussilet 41/39; Nuh 71/17.

Bu ayette haber verildiği gibi Allah, insanları sevmiş ve onları diğer varlıklar arasında üstün bir derecede yaratmıştır. Başta bitkiler ve hayvanlar olmak üzere dünyadaki varlıkların tümünü, yararlanmaları için onların emrine sunmuştur. Ancak insanların, Allah'ın kendilerine verdiği bu geçici nimetlere aldanmamaları, Allah'ın rızası dahilinde hareket ederek ahiret hayatı için hazırlanmaları gerekmektedir. Nitekim bu ayetin sonunda, Allah'ın insanlar için nimet olarak sunduğu bitkilerin yeşermesi, ahiret hayatındaki diriliş için örnek olarak gösterilmektedir. Kur'an'ın pek çok yerinde, bu hususa dikkat çekilmekte ve bitkilerin kuruduktan sonra yağın yağmur suları ile tekrar yeşermeleri, ahiret hayatındaki diriliş için örnek gösterilmektedir. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde bu konuda bilgiler verilmektedir.⁹⁵

Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde bu şekilde bitkilerin yeşermesi örnek gösterilerek, insanların dikkati ahiretteki dirilişe çekilmektedir. İnsanlara, ahiret günündeki dirilişin Allah için zor bir şey olmadığı anlatılmakta ve bunun için de, gözleriyle görüp müşahade ettikleri kuru bir halde bulunan bitkilerin yeşermesi örnek olarak gösterilmektedir.

E. Bitkileri Koruma

Bitkiler, yeryüzündeki canlı varlıkların en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Onlar, hem hayvanlar hem de insanlar için yaratılmışlardır. Bitkilerin bulunmadığı bir dünyada, hayvanlar ve insanlar için normal bir hayat düşünmek mümkün değildir. Bağ, bahçe ve sık ağaçların bulunduğu, çeşitli meyve, sebze ve tahılların yetiştiği, kuşların öttüğü, kelebeklerin uçtuğu, koyun ile kuzuların yayıldığı, atların kışneyip koştuğu bir dünyada yaşamayı hayal etmek bile, insanı mutlu kılmaktadır. Bu nedenle bitkilerin korunmasına ciddi bir şekilde önem vermek gerekmektedir. Yeryüzündeki diğer varlıklar gibi, bitkiler de sayılıdırlar. Mevcut olanlar korunmaz ve yenileri yetiştirilmezse, gün gelir bunlar da yok olup giderler ve böylece çeşitli bitkilerin nesilleri tükenir. Bu nedenle olacak ki, Allah, insanları bu konuda uyarılmaktadır:

“Yere gelince, Biz onu yaymış, üzerine sabit dağlar yerleştirmiş ve orada her şeyi ölçülü bir biçimde bitirmiştik. Böylece Biz, orada hem sizin, hem de beslenmelerinde sizin yükümlü olmadıklarınız için yaşama imkanları sağlamıştık. Var olan hiçbir şey yoktur ki, kaynağı Bizim yanımızda olmasın! Bununla birlikte Biz, onu ancak belli bir ölçü doğrultusunda indirmekteyiz. Biz, (bitkileri) döllandirmek üzere rüzgarlar göndermekte, susuzluğunuzu gidermek için gökten yağmur indirmekteyiz. Çünkü onun

⁹⁵ Bkz. Yâsîn 36/33-36; ez-Zuhruf 43/9/11.

kaynağını elinde tutan, siz değilsiniz!”⁹⁶

“Sizin yanınızdakiler tükenir, Allah’ın katındakiler ise bitmez tükenmez!”⁹⁷

Buna göre tabiattaki her şey, tüketebilir bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla biz, bizim için hayat kaynağı olan şeyleri canımız kadar değerli kabul edip onları korumaya özen göstermeliyiz. Yukarıda, hayvanları korumanın önemini açıklamaya çalıştık. Bitkileri korumak da, en azından o kadar hatta daha fazla önemlidir. Kur’ân’da, yeryüzünde ekini bozmaya çalışanlar kınanmakta ve bu tür hareketlerde bulunanların, Allah tarafından sevilmediği açıklanmaktadır:

“İnsanlar içinde, dünya hayatına dair sözü hoşuna giden kimse vardır; o, insanların en yalancısı olduğu halde, (seni etkileyebilmek için) kalbinde olan (yalana)a Allah’ı tanık tutar. (Senden) ayrıldı mı, ülkede bozgunculuk çıkarmaya ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise, bozgunculuğu sevmez. Ona, “Allah’ın bilincinde ol!” denilince, gururu onu günaha sürükler. Böylesine cehennem yeter; ne kötü bir yataktır o!”⁹⁸

Şafî, Hanefî, Malikî ve Hambeli mezheplerine mensup alimler, bu ayetlerde verilen bilgilere dayanarak, yeşilliklerin kuruyup telef olmalarına sebep olmayı, yeryüzünde fesat çıkarmak olarak kabul etmişler ve bu tür davranışların, Allah’ın rızasına aykırı olduklarını belirtmişlerdir. Bununla beraber, yardıma muhtaç olan insanların, kendilerine ait arazileri ekmeleri hususunda zorlamaya, yapmadıkları taktirde, mahsullerinin bir kısmı karşılığında arazilerinin başkaları tarafından işletilmesine hükmetmişlerdir.⁹⁹ Ayrıca, Zahirî mezhebinin meşhur alimi İbn Hazm (ö. 456/1063), bu ayetlere dayanarak insanların, mahkeme tarafından kendilerine ait ekin ve ağaçlara bakmaya zorlanmalarının gerektiğini savunmuştur.¹⁰⁰

Hız. Muhammed (s.a.v.), bitkilerin, hem insanlar hem de hayvanlar için gıda maddesi olduğuna işâret ederek, onları korumanın ve onların devamını sağlamak için onları ekmenin, insanlar için bir hayır ve sevap olduğunu bildirmiştir:

“Herhangi bir Müslüman, bir ağaç dikse veya bir ekin ekse, onun ektiğinden bir insan veya bir hayvan yese, mutlaka kendisi için sadaka olur!”¹⁰¹

⁹⁶ el-Hicr 15/19-22.

⁹⁷ en-Nahl 16/96.

⁹⁸ el-Bakara 2/204-206.

⁹⁹ Bilmen, Hukuku İslâmiyye, II, 514.

¹⁰⁰ İbn Hazm el-Endelûsî, el-Muhalla, Mısır 1933, X, 100.

¹⁰¹ Buhârî, Edeb, 27.

Yine Hz. Muhammed (s.a.v.), “Merhamet etmeyene, merhamet olunmaz.”¹⁰² diyerek, bütün canlılara merhamet etmenin gerektiğini anlatmak istemiştir. Onun bu açıklamasına göre, İnsanın, çevresindeki insanlara, hayvanlara ve bitkilere şefkat ve merhametle yaklaşması gerekmektedir. Ayrıca bitkilere iyi davranıp onları yetiştirip korumak, hem hayvan hem de insanlara merhamet edip onlara iyilikte bulunmak sayılır. Çünkü bitkiler, her iki sınıf için hayat kaynağıdır. Bitkilerin telef olması, hayvanların da insanların da telef olması demektir.

Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v.), Medine Şehrinin 12 mil genişliğindeki çevresini himâ (koruluk) adı altında korumaya almış ve buralardaki bitki ve hayvanlara herhangi bir şekilde zararlı olmayı yasaklamıştır.¹⁰³ Hanefî mezhebi alimlerinden İmam Ebû Yusuf (ö. 182/798), Hz. Muhammed (s.a.a.v.)’in koruma altına aldığı bu yer hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Hz. Muhammed (s.a.v.), Medine’nin ağaçlık kesiminden ve çevresinden 12 mil kadar bir kuşağı dokunulmaz (haram) bölge ilan etti. Bunun 4 mil genişliğindeki bir kesiminde ise (her çeşit) avlanmayı yasakladı. (Önceki) alimlerden bir kısmı, bunun, otluk ve ağaçlık kısımların olduğu gibi bırakılması demek olduğunu söylerler. Çünkü bu kısımlar deve, sığır ve koyun gibi hayvanların otlağıdır. İnsanların ihtiyacı, ancak süttür ve halkın gıdaya olan ihtiyacı, oduna olan ihtiyacından daha önde gelir.”¹⁰⁴

İlmi kaynaklardan öğrendiğimize göre Hz. Muhammed (s.a.v.), şehir çevresinin koruma altına alınmasını, yalnız Medine’de uygulamamıştır. O, Mekke’nin fethinden sonra, aynı şeyi orada da uygulamış¹⁰⁵ ve Taif şehri Müslümanların egemenliğinin altına girdikten sonra, oranın da çevresini koruma altına almıştır. Onun, Taif bölgesi için koyduğu yasağın metni şöyledir:

“Vecc (Taif) vadisinin dikenli ağaçları dahil olmak üzere (çeşitli) ağaçları tahrip edilmeyecek ve av hayvanları öldürülmeyecektir. Bunları yapan kişiler, kamçı ile dövülüp cezalandırılacak ve üstlerindeki elbiseleri soyulup alınacaktır. (Halkın arasında teşhir edileceklerdir). Bu suçu işleyenler, Peygamber Muhammed’e götürüleceklerdir. Bu emir, Peygamber Muhammed’endir!”¹⁰⁶ Hz. Muhammed (s.a.v.), Yemen tarafında da bu tür uygulamalarda bulunmuştur.¹⁰⁷ Hz. Ömer (ö. 23/643) döneminde de, çeşitli koruluklar himaye altına alınmış ve buralarda

¹⁰² Buhârî, Edeb, 18, 27; Müslim, Fedâil, 65; Tirmizî, Birr, 16.

¹⁰³ Bkz. Buhârî, Müsâkât, 12; el-Mâverdi, el-Ahkâmü’s-Sultaniyye, Mısır 1880, s. 176.

¹⁰⁴ Ebû Yûsuf, Kitâbu’l-Harac, s. 112.

¹⁰⁵ Et-Taberânî, el-Mu’cemu’l-Kebîr, XI, 335.

¹⁰⁶ Muhammed Hamidullah, Mecmau’l-Vasâiki’s-Siyâsiyye, Beyrut 1985, s. 287.

¹⁰⁷ İbn Sa’d, et-Tabakâtü’l-Kübrâ, II, 102.

yetiştirilip elde edilen baldan öşür (zekat) alınmıştır.¹⁰⁸

H. Muhammed (s.a.v.), doğayı koruma altına almaya çalıştığı gibi, bizzat dikim işlerinde de bulunmuş¹⁰⁹ ve, “Ülke topraklarından sahipsiz ölü bir yeri ihya ve imar eden kişi, o yerin sahibi olacaktır”¹¹⁰ diyerek, bitki üretimine teşvikte bulunmuştur.

H. Ali (ö. 40/661), yağmur duasına çıktı zaman, duasına şöyle başlamıştır: “Ey Allah’ım! Dağlarımız kurudu, topraklarımız tozlandı, hayvanlarımızın boynu büküldü, hepsi de oldukları yerde büzüldü, yavrularıyla melemeleri yükseldi. Otsuz otlaklarda şaşkın şaşkın dolaşmaya, susuz pınarlara doluşmaya başladılar. Ey Allah’ım! Koyunların iniltisi, develerin böğürtüsü yüzü suyu hürmetine bize acı.” H. Ali, duasında bu durumu dile getirdikten sonra şöyle devam etmiştir: “Ey Allah’ım! Senden bereketli topraklarımızı bitkilerle dolduracak, vadilerimizi canlandırarak, çevremizi yemyeşil edecek, meyvelerimizi bollaştıracak, hareketimize canlılık ve neşe katacak, en uzak yöndeki komşularımızı memleketimize çekecek, kuşluk vakti bizleri çevresine toplayacak bir su istiyoruz.”¹¹¹ Görüldüğü gibi H. Ali, yağmur duasında önce bitkilerin kurummasını dile getirmiş, ardından bu nedenle hayvanların perişanlık yaşadığını anlatmış, sonra da insan ve hayvanların rahat ve mutlu bir hayatı yaşamaları için, bitkilere canlılık verecek yağmurları dilemiştir.

Bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi İslâm dini, hayvanları koruma konusunda olduğu gibi, bitkileri koruma konusunda da ciddi uyarılarda bulunmaktadır. Tarihın çeşitli dönemlerinde Müslümanlar, hayvanları korumak için çeşitli vakıfları kurdukları gibi, ağaçları ve diğer bitkileri sulayıp korumak için ücretli işçi tutup bu hizmette kullanmışlardır. Müslüman olmayan insanlar bile bundan sitayişle bahsetmektedirler.¹¹²

Mutlak ve olgun akıl, tüm evreni kuşatır, onun kuruluşunu düşünür,¹¹³ onun korunmasının yol ve yöntemlerini ortaya koyar. Ona göre akıl sahibi her kişinin, hayvan ve bitkileri korumanın önem ve lüzumunu anlaması ve bunun bilincinde olması gerekir.

Burada, Pir Sultan Abdal’ın şu şiirine yer vermek istiyoruz:

Bir aşkın deryasın boyla
Kıyısı öte mi dersin
Bir gerçeğe hizmet eyle
Emeğin yite mi dersin.¹¹⁴

¹⁰⁸ Ebû Yûsuf, Kitabu’l-Harac, s. 76.

¹⁰⁹ Müslim, Müsâkât, 7-12; İbn Hanbel, IV, 61; V, 354, 415, 440.

¹¹⁰ Muvatta, Akdiye, 24; Ebû Ubeyd Kasım b. Selam, Kitâbu’l-Emvâl, Mısır 1934, s. 285.

¹¹¹ Ali b. Ebitâlib, Necû’l-Belâğa, trc. Beşir Işık ve diğerleri, Birleşik Dağıtım – Kitabevi, Ankara 1990, s. 150.

¹¹² Guer, Moeurs et Usages des Turcs, Paris 1947, s. 221; Mustafa Armağan, “İslâm: Sanat ve Estetik”, İslâm’a Giriş, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2006, s. 397.

¹¹³ Abbas Mahmud el-Akkad, Kur’ân Felsefesi, trc. Ahmet Demirci, Nur Yayınları, Ankara tsz. s. 34.

¹¹⁴ Cahit Öztelli, Pir Sultan Abdal, Bitin Şiirleri, Özgür Yayın – Dağıtım, İstanbul 1985, s. 103.

Sonuç

Kur'ân ölçülerine göre baktığımız zaman görüyoruz ki Allah, insanları diğer varlıklar arasında üstün bir derecede yaratmış ve diğer varlıkları, onun istifadesine sunmuştur. İnsan, insanlığını bilirse ve insanlığının gereklerini yerine getirirse, meleklerden daha üstün olan şerefli bir varlık olur. Yok eğer insan, insanlığını idrak etmez ve insan olmanın gereklerini yerine getirmezse, derecelerin en aşağısına düşer.

Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak yaratılan insanın, Allah'ın överek takdir ettiği şerefli bir makama yükselmesi için, temiz bir inanca sahip olmakla beraber, çeşitli görevlerini de yerine getirmesi gerekmektedir. İnsanın tabiatı koruması, çevreyi temiz tutması, bu kapsamda bitki ve hayvanları himaye etmesi ve onlara gereken özeni göstermesi, bu görevler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü dünya ve içindekiler, insanlar için yaratılmıştır. İnsan olmazsa, yeryüzündeki bitki ve hayvanların ne önemi olur! Bitkiler ve hayvanlar, insanlar için vardır. İnsanlar, onlar için var değildir. Diğer çeşitli varlıklar gibi bitkiler ve hayvanlar, insanlar için yararlı olduğu sürece değerlidir. Buna göre şunu asla unutmamak gerekir ki doğa, bitki ve hayvanlar, insansız olabilir ama insan, hiçbir zaman doğasız olamaz.

İnsanın, bu şekilde kainattaki diğer varlıklar arasında tabii bir üstünlükte yaratılması ve kendisine onlardan yararlanma imkanlarının verilmesi, onun, onları hor kullanma ve insanların dışındaki canlılara işkencede bulunma hakkına sahip olması anlamına gelmez. İnsan, diğer canlılara işkence etme, onları, yaşama gereklerine uymayan kötü şartlar içinde yaşatma ve onlara acı verme hakkına sahip değildir.

Kur'ân, insan hayatındaki önem ve ehemmiyetleri nedeniyle hayvan ve bitkilere geniş yer vermekte, birçoğunu ismen zikretmekte, insanların dünya ve ahiret hayatlarındaki yerine işaretlerde bulunmaktadır. Kur'ân'ın bu derece hayvan ve bitkilerden bahsetmesi, her şeyden önce bunların yaratıcı olan Allah'ın varlığı, birliği, gücü, kuvveti ve yaratıcılığının insanlara anlatılmasını hedeflemektedir. Her sanatın bir sanatkarı bulunduğu gibi, yerden yetişen ve yeryüzünü süsleyen çeşitli bitkilerin, bu bitkiler arasında dolaşan ve havada uçuşarak süzülen çeşitli hayvanların da bir yaratıcısı vardır. O da, her şeyi yaratan, sevk ve idâre eden Yüce Allah'tır.

Kur'ân'da hayvanlar ve bitkiler, insan hayatının ayrılmaz birer parçası olarak tanıtıldığı gibi, ahiret hayatında da var olacakları haber verilmektedir. Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinde bildirildiğine göre, cennet hayatında bitkilerin en güzelleri yer alacak, bu hayata tat ve güzellik katacaklardır. Cehennem hayatında da, dünya hayatında bulunan bitkilerin en verimsiz ve yararsızlarına benzer bitkiler bulunacaktır.

Bitki ve hayvanlar, insan hayatının her safhasında önemli yer almaktadır. İnsanlar, bitkilerden beslenip gıda aldığı gibi, onlardan çeşitli ilaçları da yapmaktadır. Bitkiler, çeşitli hastalıklara karşı korunmada ve onları tedavi etmede etkili olmaktadır. Hayvanlar da aynı şekilde insan hayatında önemli bir yer tutmaktadır. İnsanlar, hayvanlardan beslenir, onlardan elde ettikleri yün ve cilt gibi şeylerle giyinir, onları tarım ve ulaşımda kullanırlar. Ayrıca bitkiler de hayvanlar da dünya hayatının birer süsüdür. Yeşilliğin kapladığı, çiçeklerin süslediği, kuş ve kelebeklerin uçtuğu ve çeşitli hayvanların yayılıp otladığı bir manzara, insana cennetten bir görünüm arz etmektedir.

Hayvan ve bitkileri koruma, aynı zamanda insan hakları ile ilgili bulunan bir konudur. Çünkü, yeryüzündeki bitki ve hayvanlar, yalnız bizi değil, aynı zamanda diğer insanları da ilgilendirmektedir. Hem hayvanlardan hem de bitkilerden tüm insanlar yararlanmaktadır. Bunlara zararlı olmak veya bunları gereğinden fazla harcamak, başka insanların hakkını çiğnemek sayılmaktadır. Bitki ve hayvanları sevmeyen, insanları da sevmez. İnsanı seven, onun hakkını göz önünde bulunduran, insan hayatının devamında önemli rol oynayan bitki ve hayvanları da sever ve korur.

Hz. Muhammed (s.a.v.) daha sanayileşmenin olmadığı dönemlerde çevreyi korumaya yönelik tedbirler alarak Mekke, Medine ve Taif bölgelerini harem alanı ilan ederek buralarda ağaç kesmeyi ve hayvan avlamayı yasaklamıştır. Bugün için sanayi artıklarının doğayı büyük ölçüde kirlettiğini görmekteyiz. Bütün yetkililerin, bu konuda kendilerine düşen görevi yerine getirmek suretiyle tabiatın tahrip edilmesini önlemek için gereken tedbirleri almaları son derece önemli bir zorunluluktur.

Bu gibi nedenlerden dolayı, insan olarak çevreyi korumaya, hava kirliliğini önlemeye, tabiatın birer süsü olan hayvan ve bitkileri korumaya azami derecede özen göstermeliyiz. Yeryüzündeki bitki ve hayvanların sayısı, sınırlıdır. Onları azaltmamalı, çoğalmaları için katkıda bulunmalıyız.

